

A műveltség egyike a leggyakrabban használt kifejezéseknek; ám meggyőződéssel állítható, hogy jelentéstartalma, a fogalomhoz tapadó ítéletek vagy vélekedések rendszere más és más a különböző léthelyzetű, tudatvilágú és kultúrájú rétegek számára. Ha ez így van (s ebben aligha kételkedhetünk), akkor nyilvánvalóan nem az önmagában vett műveltség változását kell elsősorban figyelemmel kísérni, hanem a társadalom tudatának, kultúrájának és értékrendszerének fejlődésével összefüggő feltételeket. Csak akkor lehet ugyanis eljutni a „miképpen élünk” kérdésének valódi válaszaihoz, azaz a *minőségi* jellemzőkhöz, ha az elemzés nem reked meg a felszíni jelenségeknél. Mert éppen arról van szó, hogy a „*miből élünk*” kérdés megoldásának arányában növekszik a „*hogyan élünk*” kérdésre adott válasz jelentősége. A tudományos értelmezés ezt sohasem tévesztheti szem elől, hiszen azok a változások, melyek az utóbbi évtizedben a társadalmi gyakorlatban bekövetkeztek (igen sokszor az ideológiai megtorpanások közepette), a kulturális fejlődés vizsgálata nélkül túlságosan egyoldalúak és végtelenen leegyszerűsítettek lennének. S ha gondolatilag mégoly könnyű is eljutni ehhez a felismeréshez, a bizonyító erejű érvek semmiképp sem adódnak meguktól. Ellenkezőleg, egyre több és több empirikus vizsgálat szükséges ahhoz, hogy e felismerés igazságtartalma szembeszökővé váljon.

Az összefüggést természetesen az elméleti vizsgálódás sajátos logikája világíthatja meg. Igen figyelemre méltó ebből a szempontból az *interdiszciplináris* megközelítés lehetőségének számbavétele és gyakorlati valóra váltása, melyre érzékletes példát *Köpeczi Béla* – címben is idézett – tanulmánygyűjteménye szolgáltat. Látszólag ugyan a tudat, a kultúra és az életmód sokszor elemzett jelenségei állnak a vizsgálódás középpontjában, de ahogyan a szerző történelmi, ideológusi, irodalomtörténelmi és művelődéspolitikusi szempontjait egy-egy tanulmányban egységes megközelítésmóddá ötvözi, a műveltség társadalmi szerepének árnyalt és differenciált felfogásához ad „ismeretelméleti” mintát. Nem csupán a társadalmi tudat, a kultúra és az életmód egymással összefüggő jellemzőit bontja ki, hanem azt a mögöttes tartalmat is, mely a szocializmus fejlődésében az ún. szubjektív tényezők változására van hatással. Ez végképp világossá válik a szellemi haladás és a gazdaság ill. az értékrend és a művelődés viszonyának elemzésében. Mivel nem általános elvekből indul ki, s nem is a gazdaság és a kultúra többé-kevésbé nyilvánvaló törvényszerűségeit akarja magyarázni, értelmezésében a *strukturális* kapcsolódási pontokra helyeződik a hangsúly. Pontosan ez az, ami lehetővé teszi számára, hogy akár a *társadalmi tudatot*, akár a *műveltséget* „*létfegyazatot*” *jelenségként* ragadja meg. S ha ehhez még azt is hozzászámítjuk, hogy éppen a társadalmi feltételek formaváltozatainak nyomon követése vet fényt a szellemi haladás különböző tulajdonságaira, a strukturális meghatározottságok valóban konkrét hatásukban jelennek meg előttünk.

Éppígy konkrét tartalmukban válnak megismerhetővé azok a törvényszerűségek is, melyek a kultúra eltérő létformáit határozzák meg. Különösen jól érzékelhető ez a kultúra szocialista és kapitalista sajátosságaival foglalkozó fejtegetésekben, ill. a kulturális forradalom kérdéseit taglaló írásokban. Mert azzal, hogy sorra veszi a kultúra egészére ható társadalmi meghatározottságokat – legyenek azok ideológiai jellegűek vagy a gazdasági viszonyokkal összefüggőek –, egyszersmind sikerül kimutatnia a kultúra funkciójának különbségét is a kapitalista és a szocialista társadalomban. Ám amennyire meggyőzőnek látszanak azok az érvek, melyeket például a tömegkultúra nyugati formájának jellemzésére felhoz, annyira vitatható az a *leszűkítő* fogalomértelmezés, amelynek következményeképpen a kultúra úgy jelenik meg, mint a „szellemi és anyagi javak összessége”. Végül is ez a meghatározás a tanulmánykötet egész szellemével szemben áll, hiszen – mint ahogyan a közkeletű definícióval kapcsolatban már többen kimutatták – értelmezhetetlenné válik benne a javak fogalma, másrészt a társadalmi-emberi létszféra korántsem ragadható meg anyagiként és szellemiként. Ugyanakkor maga a meghatározás azért *hiányos*, mert ha az anyagi javak fogalmán az egyének által megteremtett dolgok világát értjük, a szellemin pedig a különböző nembeli objektívációkat (mint amilyenek például a tudomány, a művészet és az erkölcs), még mindig hiányzik egy társadalmi vonatkozás: az intézmények és a normák világa.

Bármennyire meglepőnek tűnik is, a félreérthetetlen fogalom meghatározás ellenére mégiscsak találunk a kötetben olyan írásokat, melyek – egyebek között – az intézmények, a különböző

társadalmi normák vagy éppenséggel a hiedelmek kulturális szerepét vizsgálják. Miközben részletesen elemzi a társadalmi tudat alakításának mechanizmusát (mindenekelőtt azokat a módszereket, intézményeket és közvetítő csatornákat, amelyek útján a különböző eszmék, nézetek hatnak), magában a társadalmi gyakorlatban lezajló ideológiai változásokat is figyelemmel kíséri. Bár ezek a tanulmányok főként fogalmak tisztázására vállalkoznak, ill. „helyzeteket kívánnak leírni, mégpedig pontosan, adatszerűen”, de azért, hogy a vizsgálódás körébe bevonja a különböző értékrendszereket, az emberi viselkedések, döntések és viszonyok mögött egymástól különböző törvényszerűségek működési sajátosságaira is fényt derít. Az értékekkel kapcsolatban például a legfontosabb problémaként az egyén és a közösség viszonyát látja. Csak megerősíteni lehet azt a gondolatot, hogy „a szocialista ember személyiségének kialakításához, az értékrendszer tudatosításához, a választott világnézet megéléséhez” mindenekelőtt az szükséges, hogy az egyének kisebb közösségekbe, családi, lakóhelyi és munkahelyi kollektívákba integrálódjanak. S legalább ennyire fontos megállapításnak látszik az a kijelentés is, hogy a politikának csakúgy, mint a tervezésnek és az irányításnak az elkövetkezendőkben sokkal nagyobb figyelmet kell fordítaniuk a kisebb közösségek közreműködésére, a kinyilvánított társadalmi célok elérésében.

A huszonnégy tanulmányt tartalmazó kötetet végigolvasva valóban az a meggyőződés alakulhat ki bennünk, hogy a szerző vállalt feladatát hiány nélkül teljesítette. Azzal, hogy a társadalmi-politikai mozgásfolyamatok szemszögéből világította meg „az ellentmondásokat és a fejlődés tendenciáit olyan területeken, amelyek a felépítményhez tartoznak, de amelyeket sohasem szakított el az objektív folyamatoktól”, vitathatatlanul jelentős segítséget nyújtott a társadalom tudati állapotáról, kultúrájáról és életmódjáról való elméleti tájékozódáshoz. Még ha ezúttal gondolatmenetének néhány töredékét sikerült is felidézni (megállapításainak akár csak *taxatív* felsorolása több oldalt venne igénybe), akkor sem lehet kétséges, hogy az olvasó olyan *tudós* politikus írásait ismeri meg, melyek nem megfellebbezhetetlennek tetsző igazságokat vagy tantételeket közölnek, hanem továbbgondolásra érdemes ítéleteket és véleményeket. S ezt a gondolati magatartást a kötet valamennyi tanulmánya félreérthetetlenül érzékelteti.

Kerekgyártó István

HORVÁTH GYÖRGY: A TARTALMAS GONDOLKODÁS

Budapest, 1984. Tankönyvkiadó, 406 l.

Horváth György sikeres publikációs tevékenysége egy újabb, jelentős monográfiával bővült, ezúttal a gondolkodáslélektan köréből merítve témáját. Az izgalmas, átfogó, tudománytörténeti, és széles körű interdiszciplináris vizsgálódás egyben egy teljesen újszerű keretet is ad a gondolkodáspszichológiai problémakör kifejtéséhez: azaz a gondolkodás összetettségét hangsúlyozva, azt nem a tartalomtól elvonatkoztatva pusztán a formai elemeket feltárva elemzi, hanem lényegével, a tartalommal legszorosabb egységben.

A szerző hat fejezetbe strukturálja mondanivalóját. Az első fejezet, „A tárgyiasuló gondolkodás” kérdéskörén belül elsősorban nyelvészeti aspektusból elemzi a belső beszéd természetét, strukturáját, funkcióját a gondolkodás és a nyelvi megjelenítés összetettségét.

A jel és jelölt viszonyának, a jelentés problémájának izgalmas összefüggését az átalakítások (transzformációk) egymást követő, új minőséget létrehozó sorozatát plasztikus példákon keresztül szemlélteti.

A gondolkodás kommunikáció-elméleti és logikai szempontú elemzésén keresztül vezeti el a szerző az olvasót a *tárgyiasult gondolat* értelmezéséhez: a mások számára érthetően, felfoghatóan megfogalmazott, kifejtett gondolat, bizonyos mértékig függetlenedik, tárgyiasul, mások érzékelésének, gondolkodásának is tárgyává válik. (38. l.)

A továbbiakban felhívja a szerző arra a fontos tényre is a figyelmet, hogy „... a nyelv önmagában nem tartalmazza kényszerítő erővel a logikait”. (40. l.)